

УДК 37:371.31

DOI 10.58649/1694-8033-2023-1(113)-71-77

ДӨӨЛӨТБАКОВА Р. Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
ДООЛОТБАКОВА Р. Ж.
КНУ им.Ж.Баласагына
DOOLOTBAKOVA R.ZH.
KNU J. Balasagyn

SPIN-код: 2273-2692

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА МУРАС УКУГУ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК И ПРАВО НАСЛЕДИИ

THE STATE LANGUAGE AND HERITAGE LAW

Аннотация: Бул макалынын максаты – жогорку окуу жайларында юридикалык адистиктеги студенттерге кыргыз элинин улуу мурасы – Манас эпосун окутууну укук предмети менен интеграциялап, заманбап билим берүү парадигмаларына таянып, коммуникативдүү компетенттүүлүктүн негизинде жаңы ыкмада, жаңы жолдор менен инновациялап окутуу болуп саналат.

Аннотация: Цель данной статьи – интегрировать преподавание великого наследия кыргызского народа «Манас» с предметом права, по-новому и по-новому обучать студентов юридических специальностей в высших учебных заведениях, опираясь на современные образовательные парадигмы, основные и коммуникативной компетентности.

Annotation: The purpose of this article is to integrate the teaching of the great heritage of the Kyrgyz people —Manas with the subject of law, to teach law students in higher educational institutions in a new way, based on modern educational based on communicative competence.

Негизги сөздөр: —Манас эпосу, мурас укугу, дөөлөт, эпикалык, руханий, компетенттүүлүк

Ключевые слова: эпос —Манас, право наследования, богатство, эпос, духовность, компетенция

Keywords: epic —Manas, the right of inheritance, wealth, epic, spirituality, competence

Кыргыз эли таасирдүү тарбиялоонун мыкты нгүлүн жаратып, көөнөрбөс көркөм дөөлөтү бар —Манасты кылымдан-кылымга, доордон-доорго сактап, төгүлпөй, чачылтпай кийинки урпактарга таалимдеп нйрөтүп келишкен. —Манас эпосу – кыргыз элинин бешенесине бнткөн улуу чыгармасы, ааламды таңданткан мурасы. Днйнөлүк маданияттын туу чокусундагы куттуу дөөлөтү, өзгнчө бир керемет днйнөсү, адамдык сапатты мурастап, тнбөлүк жаңырып турган гимни.

—Манас эпосу – кылымдар бою ооздон оозго, укумдан-тукумга, атадан-балага ыйык тутуп сактап келген, монументалдык, өлбөс-өчпөс эстелиги, элибиздин улуттук сыймыгы, байыркы ата-бабалрыбыздан калган баа жеткис руханий байлыгы жана улуу мурасы.

—Кыргыз эли Борбордук Азиядагы эң байыркы элдердин бири экени тарыхка маалым. Өзүннн өснш жолунда узак, татаал кылымдарды башынан өткөргөн кыргыз эли этикалык маданияттын эң бийик нгүлүн жаратууга жетишкен. Башка элдер өзүннн өткөндөгү

маданиятын, тарыхын жазма адабиятта, скульптурада, архитектурада, театр, снрөт искусствосунда сактап келген болсо, кыргыз эли өзүнүн бнткнл аң-сезимин, ар-намысын, кнрөшнн, көздөгөн максатын жана бир катар учурларда реалдуу тарыхый окуяларын оозеки эпикалык жанрда чагылдырган. [1.293.] —Манас эпосунда бардык мезгилдин педагогикасындагы негизги болгон эне тил проблемасы коюлган. —Элдин өлбөстннн – анын тилинде! (Чыңгыз Айтматов.)

Жарык днйнөгө келген ар бир наристе он егиз миң ааламдын сырларын тил аркылуу таанып билет. Байыркы ата-бабалар менен кыргыз элинин бннгннн урпактары генетикалык маалыматтык тнйшнк аркылуу байланышып турат. Эгер бала өз эне тилин билбесе ушул байланыш нзнлөт. Ошондуктан —Манас эпосу элдик чыгарма катары балдарды ата-энелери менен ата-бабаларынын тилине аяр мамиле жасоо зарылдыгын көздөйт.

—Кыргыз тилинин улуулугу, байлыгы, көркөмдннн, кайталангыстыгы днйнө жнзнндө эки зор уникалдуу талант аркылуу таанылган: биринчиси улуу —Манас, экинчиси залкар жазуучу Чыңгыз Айтматов жана анын чыгармалары. [2. 58.]

Белгилнн адабият сынчысы, педагог – окумуштуу жана публицист, академик С.Байгазиев: —Бннгннн кнндө улуттук тилибизди окутууну жаңы деңгээлге көтөрнн көз карашынан караганда кыргыздын улуу мурасы —Манас эпосунун мааниси баа жеткис. —Манас эпосу эл тарабынан кыргыз тилине тургузулган улуу монументалдык эстелик десек жаңылышпайбыз. Улуу эпос эне тилибиздин алтын казынасы. Кыргыз тилинин кору, дандын казынасындай сан жеткис сөз байлыгы, лексикалык, фразеологиялык каймагы, тннгнн асыл берметтери ушул жерде. Курчап турган днйнөнн, көрннштөрдн жана предметтерди, татаал социалдык маселелерди, рухий кубулуштарды чагылтуудагы кыргыз тилинин бай мнмкннчнлннн, керемет жөндөмнн, сыйкырдуу кнчнн, эң ийкемднн образдык кудурети дал ушул —Манас эпосунан ачык-айкын көрөбнз. —Манас —өнөр алды кызыл тилдин эң жогорку нлгннн. Жандуу нерсе болобу, же жансыз нерсе болобу, снрөттөп жаткан нерсени кыска жана нуска, ташка тамга баскандай таасын бернн, кооздоп таамай тартуу жагынан —Манас эпосунан не бир таланты ашыган, өнөрн ашкан чечендер да өрнөк алса болот. Жаш муундарыбызга —Манастын тилин нйрөтншнбнз керек. Манастын тилин нйрөннн – кыргыз тилин нйрөннн деген сөз. Тил башаты —Манастал. —Манас ар бир бөбөктнн, ак калпакчан, ак элечекчен ар бир кыргыздын тил бешиги болуп калса деген тилекти айткыбыз келет. Окуучуларга, студенттерге —Манастын окутуу дегендик – алардын боюна —Манастын тил байлыгын сиңирнн, жаштарды өз оюн, өз ой пикирин —Манастагыдай таамай, кыска жана нуска айта билннгө, эпостун сөз берметтерин, накыл кептерин, макал-лакаптарын өз сөздөрннө колдоно, пайдалана билннгө, кеп куруп жатканда ата-бабаларыбыздын улуу мурасы таалимдеп отургандай, көркөмдөп, кооздоп, керек болсо, жорголотуп чечен снйлөй билннгө жана жаза билннгө нйрөтнн, көннктнрнн, машыктыруу деген сөз – деп белгилеген. [3..68 б.]

В.В.Радлов —Манас эпосунун кыскартылган вариантын жазып алып, аны 1885-жылы кыргыз, орус жана немис тилдеринде чыгарган. Ал кыргыз элинин рухий турмушунда эпос зор мааниге ээ экендигин белгилеген. Кыргыз элинин Ата Мекенинин эркиндигин жана көз карандысыздыгы нчнн болгон кнрөш дооруна (IX кылымдын аягы – XVIII к.) эпостун жаралуу мезгилин таандыктоо менен академик Б.М.Юнусалиев төмөнкнчө белгилеген: —Манас эпосунун тарыхый-маданий мааниси көп кылымдар бою кыргыз элинин эстетикалык табитин жана улуттук мннөзнн калыптандырууга зор таасир эткенинде... Эпос өзүннн бардык угуучуларын жнрнм-турумдук этикалык нормаларына нйрөтөт. [4. 212-213.]

—Манас| эпосу – бул чынында эле кыргыздардын узак мезгилдер бою тарыхый өнүгүшүнүн энциклопедиясы. Мында кыргыз элинин ар түрдүн катмарларынын рухий жашоо турмушунун бардык жактары чагылдырылган. Бирдиктүн улут катары кыргыз элинин ар бир өнүгүшү жана калыптануу этабы жнздөгөн жылдар бою эпостун идеялык-көркөм мазмунун, өзүнүн терең изин калтырган. [5. 6-7.] Чындыгында —Манас| эпосу кыргыздардын көп кылымдык тарыхы менен маданиятынын түрдүн этаптарын чагылдыруучу өз алдынча энциклопедияны элестетет, кыргыз элинин педагогикалык көз караштары менен философиялык ой жүгүртүүлөрүнүн өзгөчөлүгүн ачып берет, моралдык-этикалык ченемдер менен тарбиялоо практикасы менен тааныштырат. Эпосто кыргыздардын эркиндикти сүйгөнү жана аскердик-патриоттук духунун бийиктиги өзгөчө ачык көрсөтүлгөн.

—Манас| – океан эпос... деп жазган Чыңгыз Айтматов. Көлөмү жагынан ал дүйнөдөгү белгилүү бардык эпостордон ашып түшөт. Турмуш түшүнүктөрүн камтыган кенендиги жагынан —Манас| эпосу дүйнөлүк эпикада эң барандуу орунду ээлейт. Журт башында жүргүзүлгөн каарман кырөшү, чачылган кыргыз урууларын бириктирип, журт кылган айкөл Манас баатырдын эрдигин даңктоо – анын өзөк тамыры.

Баатырлардын эрдигин баяндаган эпизоддордон тышкары —Манас| эпосунда адам тиричилигинин көп түрдүн көрүнүшүн сүрөттөгөн учурлар кенири орунду ээлейт. Анда байыркы кыргыздардын географиясы, медицина, зергерчилик, аскер өнөрү маалыматтары топтолгон. Г.Н.Волков: —Манас| эпосу кыргыз элинин педагогикалык ойлорунун энциклопедиясы| деп атаган.

Эпостун каарманы – Манас айкөл инсандыктын кыргыздын идеясын элестетет. Ал эмгекте да, ишмердүүлүктө да, кырөштө да жетилген инсан катары калыптанган. Чыгармада Манаска: Жолборс жүрөк, жоон билек, арстандай айбаттуу, санжыргалуу, асыл, айкөл, эр жүрөк ж.б.у.с. мүнөздөмө берилген. —Манас| эпосунда: —Абадагы булуттун салкынынан бөткөндөй, асмандагы ай-күндүн жаркынынан бөткөндөй| деп мүнөздөлөт. —Кулаалы жыйып куш кылган, курама жыйып журт кылган| эмгеги, көрсөтүп турган өрнөгү менен Манас кыргыз элинин жетекчиси жана шыктандыруучусу болгон. Эпосто Манастын чоролоруна да мүнөздөмө берилген. Алар дагы баатырлар – патриоттор, чыныгы жигиттер болуп эсептелет. —Манастын| педагогикасынын күчтүн жагы – пайдалуу жакшы кеңештерге тез жана максаттуу кайрылып турушу. —Манаста| акыл-эстин улуулугу жөнүндө ой туюнтулган.

Эпостун каармандары акылдарынын жана жөндөмдүүлүктөрүнүн күчү менен белгилүү максатка жетүүдөгү мүмкүн эмес болгон тоскоолдуктарды да жеңип өтөт, акыл-эс кыйла күчтүн жана каардуу душманды жеңет. Эл акыл-эси өнүккөн жана жолдо кездешүүчү турмуштук маанилүү проблемаларды өз алдынча чечүүгө жөндөмдүн жаштарды көргүсү келет.

Кыргыз эли эркиндик жана жакшы турмуш үчүн кырөшүнүн учурунда көптөгөн пайдалуу билим, эмгектик тажрыйба топтогон. Анын бардыгы көбүнчө оозеки чыгармачылык аркылуу өтүп келе жаткан муунга өткөн. —Манас| эпосунда чагылдырылган ушул билимдердин бардыгы кийин жазма адабияттын пайда болушуна жана илимий билимдерди калыптандырууга негиз болуп калган.

—Манас| эпосу элдик энциклопедия катары кыргыздардын рухий жашоосунун бардык жактарын гана чагылдырбастан, эне тил, адабият, тарых, этнография, архитектура, психология, педагогика, медицина, астрономия, математика, биология, география, метеорология, адамдын анатомиясы, жаныбарлардын физиологиясы ж.б. у. сыяктуу

тармактардагы билимдерин да көрсөтөт. Мына бул маалыматтарды өснп келе жаткан муундарга жеткирнн ыкмалары да көрсөтүлгөн. Мисалы, бир гана эпизоддо өснмднктөр жана жаныбарлар көп түрн аталгандыктан жана баяндалгандыктан, табият менен бирдикте болуунун тажрыйбасынан алынган бай элдик билимге таң калууга болот. —Манас| эпосу жай мезгилиндеги табият көрннншнн: —Кызгалдак чөбн кылкылдап, кымыздык менен ышкыны, тегиз бышып былкылдап| деп снрөттөйт. Бул маалыматтардын жыйындысы өснп келе жаткан муундун ой өрншнн дайыма кеңейткен жана алардын акыл-эс жөндөмдннлнктөрннн өнннншннө таасир берген.

Элдик бул коллективднн акылынан жаралган чыгармада ошол мезгилдин эң популярдуу идеясы – улуттук биримдикке, эркиндик менен көз карандысыздык нчнн чет элдик баскынчылар менен кнрөшкө чакыруу чагылдырылган. Кыргыздардын ата-бабалары Ата Мекенди коргоо нчнн кнрөштө өтө туруктуулутун нлгнснн көрсөтнп, эр жнрөктннлнк менен салгылашкан, ар бир салгылашта элдин чыныгы уулдары менен кыздарынын эрдиктери бар болгон. Манас баатырдын төмөнкн сөзн патриоттук чакырык катары кабыл алынган: Атамдан калган жер нчнн, аттанганы турамын.

—Манас| эпосундагы элдик педагогиканын улуулугу мында Ата Мекенге болгон снйнн идеясы өткөндн жана келечекти азыркы учур аркылуу уланмалуулукту камсыз кылуу менен ишке ашырылгандыгында турат. Мында Ата Мекенге болгон снйнн, балдарга болгон снйнн менен биримдикте каралат:

Өз журтун кармап билннн,

Артында эркек бала жаш...

Аргын кыргыз элинди,

Тополоң кылбай ким таштайт?

Эл Ата Мекенге болгон снйнннн балдарга болгон снйнндөн жана алар жөнндө камкордук көрнндөн сырткары карабайт. Учур келечектен кнчтннлнк кылат. Балдардын келечеги жөнндөгн камкордук – элдин келечеги жөнндөгн камкордук болуп эсептелет. Мында балдар жана Ата Мекен жөнндөгн бул бнткнл элдик камкордукту, Каныкей эне айткандай, энелик снйнн менен ишенимднн жана чын ыкластын педагогикалык проблема катары караганыбыз маанилнн. Эл келечек муунга төмөнкннн эскертет: Ким өз энесин жакшы көрбөсө, өз Ата Мекенин да снйө албайт, баланын милдети эне менен Мекендин алдында бирдей. —Манас| эпосу жогорку идеялдуу өснп келе жаткан муунду ата Мекенге, өз элине берилгендикке, чынчылдык менен акыйкаттыкка, эрдик менен туруктуулукка тарбиялоочу жалпы эл тааныган каражат болуп саналат.

—Манас| эпосу патриоттук багыты менен гана көрнннктнн болбостон, адамзаттын тукумун улантуучу жана анын келечек нмнтн болгон баланын төрөлншн жана тарбиялоо дагы анын негизги темаларынын бири болуп эсептелет. —Манас| эпосунун бардык варианттары нчнн балага табынуу жана ага сыйынуу мннөзднн. Ошондуктан, кыргыз элинде: Бала нйднн падышасы| деп айтылган.

Белгилнн адабият сынчысы, педагог – окумуштуу жана публицист, академик Советбек Байгазиевдин —Улуу —Манас| улутубуздун дил жана тил бешиги| аттуу эмгегинде төмөндөгндөй суроолорду коюп, ага жооп издейт. —Манастал эмне ыйык? Ата журт ыйык. —Манастал Ата журт ыйык, анын боштодугу ыйык, Ала-Тоонун бнтнндннн, ак калпак журттун биримдиги ыйык. Акыйкатка, актыкка, адилетннлнккө, негизделген достук ыйык. Ата журттун мнндөөлөрн, калайык-калктын жогорку кызыкчылыктары ыйык. Ата конушка агынан жарылып ачылган адал мээнет ыйык. Мекен алдындагы парз ыйык. —Манастал эмне

улук? Эл-журттун мндөө кызыкчылыктары менен жуурулушкан абийир, ар-намыс улук. Ак жашоого умтулган адеп-ахлак улук. Манастал дагы эмне ыйык? Алммуस्ताктан бери келаткан ата-баба салты ыйык, наркы ыйык. Апа ыйык. Ата ыйык. Ала-Тоого атуулдук берилгендик ыйык. Алысты болжоп көргөн акылман акыл-эс, өзүнө да, өзгөгө да аяр караган сынчыл рух ыйык. Адамгерчилик ыйык. Улуттун намысы ыйык. Кыргыз деген ат ыйык. [6.55.]

—Тарбия берүүнүн улуттук стратегиясында, Кыргыз Республикасынын Конституциясына,
—Билим берүү жөнүндөгү мыйзамда, —Кыргыз Республикасынын Комплекстүү өнүгүүнүн негиздери программасында, улуттук билим берүү доктринасында Кыргызстандагы балдардын укуктары боюнча —Жаш муун программасында, бул боюнча конвенцияда, ал гана эмес, кыргыз элинин менталитетинин жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын синтези катары —Манастын жети осуятына таянат. [7.07.11.]

1.Эл-журттун ажырагыс биримдиги жана бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган биримдик.

2. Улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык.

3. Улуттук ар-намыс жана атуулдук ариет.

4. Арыбас мээнет, алдыңкы өнөр билим аркылуу бакубат дөөлөткө умтулуу.

5. Боорукердик, айкөлдүк, кечиримдүүлүк.

6.Табият менен таттуу мамиледе болуу.

7. Кыргыз мамлекетин чындоо жана аны көздүн карегиндей сактоо.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Манас гимнин уктуруу.

Манас гимни

Сөзү: Ашым Жакыпбековдуку

1.Кайың барбы кыргыз балта чаппаган

Кыр-жон барбы кыргыз кыргын таппаган.

Кылымдарга аты калбай өчөөрдө

Кыргыз элин кыраан Манас сактаган.

Кайырма:

Асман менен Жериңдин

Тирөөсүнөн бөткөндөй,

Айың менен Күнүңдүн

Бир өзүнөн бөткөндөй –

Теңир уулу эр Манас.

2.Белес-белден беш удургуп өткөн эл,

Арстан болуп ай чапчыган көчмөн эл.

Курандылап, куруп бара жатканда

Эр Манасты туу карманып өскөн эл.

Кайырма:

3.Манас улуу – кыргыз элдин желеги.

Ата-мурас, акыл, ойдун терени

Түбөлүккө ташка тамга баскандай

Кыргыз элдин адамзатка белеги.

Кайырма:

2- кадам: Кыргыз элинин мурасы - —Манас аттуу текстти окутуу.

3-кадам:—Сынчыл ойлом! —Блумдун таажы гнлн! — америкалык психолог жана педагог Бенджамин Сэмюэль Блум тарабынан негизделген. Блум немец тилинен которгондо —гнл! деген тншннктн билдирет. Анын сырткы көрнншн чынында эле таажы (ромашка) гнлннө окшош сынчыл ойломго багытталган суроолор системасын билдирет. Ошондуктан гнлднн сегиз таажысына сегиз тнрднн маанидеги суроолор кыстарылып коюлат.

1. **Жөнөкөй суроолор.** Жөнөкөй суроолор жооп бернгдө көбннчө эпостогу фактылар боюнча студент-жарандын маалыматтык тншннктн текшернн максатында тнзнлөт.

2. **Тактоочу суроолор.** Тактоочу суроолор кээде бндөмнк айтылбай калган маалыматтарды, тншннкснз ойлорду, же айтылган ойду угуп жаткан студент-жаран кандай тншннгөндтгнн тактоо нчнн колдонулат. Эпостун өзөгнн кайсы окуялар жана канча каарман тнзөт?

3. **Багыттоочу суроолор.** Багыттоочу суроолор коюлган эпостогу маселени чечмелөөгө жардамдаш, көмөктөш болуу максатында берилет.

4. **Ойлонтуучу суроолор.** Ойлонтуучу суроолор студен-жаранды ойлонууга чакырып, эпостогу коюлган маселенин нстнндө ой жнгнртө билнгтө көннктнрөт.

5. **Чаташтыруучу суроолор.** Мында коюлган суроонун туура же туура эместигин иргеп, аныгына жетип, ыкчам жооп табууга машыктырат.

6. **Чечмелөөчн суроолор.** Чечмелөөчн суроолор «эмне нчнн?», —эмне себептен?! деген сөздөр менен башталып, мында маселени чечмелөө милдети коюлат.

7. **Чыгармачыл суроолор.** Мындай суроолор көбннчө чыгармачыл эмгектин болушун талап кылат. Океан эпос бгнн да өз маанисин жогото элек, —Манас! эпосунун актуалдуулугу эмнеде?

8. **Баалоочу суроолор.** Мындай суроолор студен-жарандардын эпостогу окуя, көрннш, фактыларга баа бернннн айырмалоо максатында сунушталат. Мында жакшы менен жаман, адилеттик менен акыйкатсыздык жөннндө ой пикирлерин, көз караштарын билдирнгтө негизделген. Элдин жеңилбес нчнн, эркиндигин кандай баалайсыз? ж.б.

4-кадам: Бирден синквэйн тнзншөт.

5-кадам: Жети топко жети флипчарт, аудиториядагы жалпы топ нчнн бир флипчарт тактага илинет.

6-кадам: Төмөнкн мурас укугуна байланышкан терминдердин маанисин өз алдыңарча тншннп, андан соң тайпа менен биргеликте жооп бергиле. Мурас, мурастоо укугу, мураскерлер, мурастоо трансмиссиясы.

Кыргыз элинин мурастары: Кыргыз Республикасынын аймагы, жери, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик символдору, «Манас» эпосу, боз нй, улуттук буюмдары: шырдак, ала кийиз, кыргыз элинин улуттук кийимдери, каада-салттары, тамак-аштары, улуттук оюндары ж.б.

7-кадам: —Концептуалдык карта| түзүшөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Ч. Айтматов Чыгармаларынын он томдук толук жыйнагы 8 том, 293-б.
2. Капалбаев О. Э. Кыргыз элинин чечендик өнөрү. Бишкек. —Бийиктик плюс| - 2020, 58-б.
3. Байгазиев С. О. Улуу —Манас| улутубуздун дил жана тил бешиги. Бишкек -1995.68-б.
4. Юнусалиев Б.М. Кыргызский героический эпос —Манас|. В кн: —Манас| героический эпос кыргызского народа. —Ф. 1968. 212-213-б.
5. Петросян А.А. К вопросу о народности эпоса —Манас|. — В кн: Кыргызский героический эпос —Манас|. —М. 1961. 6-7-б.
6. Байгазиев С.О. Улуу —Манас| улутубуздун дил жана тил бешиги. Бишкек -1995.55-б.
7. Конвенция воспитания школьников Кыргызской Республики. —Кут билим|, № 58. (07.11). 2001.